

י. צור, בין אורתודוקסיה לציונות: הציונות הדתית ומתנגדיה (גרמניה 1896-1914)

יוסף שלמון

Zion / ציון, Vol. ד (תשס"ד), חוברת ג (סט), pp. 377-380

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70036509>

Accessed: 28/11/2011 04:09

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

יעקב צור, בין אורתודוקסיה לצינונות: הציונות הדתית ומתנגדיה (גרמניה 1896–1914),
אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"א, 358 עמ'

ספרו של יעקב צור דן בתולדות האורתודוקסיה בגרמניה בשנים 1896–1914. את תחילתה של התקופה הנדונה קבע צור לאור שני אירועים בולטים ביהדות גרמניה: הצטרפות האורתודוקסים לארגון הכללי של יהודי גרמניה והקמת ההסתדרות הציונית. המחבר קושר בין האירועים הללו, אף שלכאורה אין הם נוגעים זה בזה, שכן שניהם עוסקים באיחוד כוחות במחנה היהודי, האחד סביב הרעיון הלאומי והאחר סביב ההזדהות האתנית של יהודי גרמניה. כמו כן, לשני המהלכים הללו קמו מתנגדים, בעיקר מצד 'האורתודוקסיה הדרומית', דהיינו האורתודוקסיה מבית מדרשו של שמשון רפאל הירש, זו שחרטה על דגלה את שאיפת ההתבדלות מכלל ישראל ואת פרוגרמת הקהילה הנפרדת (Austrittsgemeinde). תרומתו הסגולית של צור היא בתיאור התפתחותה של תנועת 'המזרחי' בגרמניה. החשיבות של דיונו בתנועת 'המזרחי' נובעת מכך שהאורתודוקסיה הלא-לאומית בגרמניה כבר נדונה בספרו של מרדכי ברויאר (עדה ודיוקנה, ירושלים תשנ"א), ותיאור התנועה הציונית בגרמניה הובא בספריהם של יהודה ריינהרץ (Fatherland or Promised Land, Ann Arbor 1975) ושל סטיפן פופל (Zionism in Germany 1933–1897, Philadelphia 1977). מבחינה מושגית קבע צור, שגם 'המזרחי' וגם 'אגודת ישראל' הן תנועות אורתודוקסיות. הבנה זו מוסכמת היום על החוקרים, אף שהדבר לא היה מובן עד לפני שנים לא רבות, משום שהציונות הדתית לא נכללה באופן ברור במושג אורתודוקסיה.

צור דן בצינונות וב'מזרחי' על רקע תולדות יהודי גרמניה בכלל, ומשום כך החיבור יכול לשמש דוגמה ומפת לתיאור של תנועה ציונית מקומית בתוך המרחב היהודי הכולל שבו צמחה. מחקרים רבים על הציונות במקומות שונים אינם מצליחים בכך. צור בקי היטב בתולדות יהודי גרמניה, ואל מחקרו על הציונות הדתית בארץ זו הוא ניגש מתוך אמפטיה עמוקה, וכך אנו זוכים למחקר עשיר במבטו ומשכנע במסקנותיו. למרות קרבתו האישית של צור לצינונות הדתית בגרמניה, דיונו נטול הטיות אישיות ואין בו שמץ של אפולוגטיקה. החיבור מבוסס על חומר ארכיוני הנמצא הן בארכיונים ציבוריים הן בידיים פרטיות, וכך יכול היה צור לבחון את הדברים ממקורות ראשוניים ומקוריים. צור עוקב אחר שתי הקבוצות האורתודוקסיות בגרמניה, ה'דרומית' וה'צפונית', הראשונה בהנהגת הירש והאחרת בהנהגת הילדסהיימר, ומצביע על קווים אופייניים הקושרים כל אחת מהן לאירועים הנדונים. החלוקה לשתי הקבוצות שופכת אור, לדעתו, על רבות מן ההתפתחויות החברתיות שחלו באורתודוקסיה הגרמנית (עמ' 18, 30, 44–45). קהילת 'עדת ישראל' בברלין בהנהגת הילדסהיימר קלטתה לתוכה יהודים מן התפוצות היהודיות השונות, כולל מזרח אירופה, ואילו קהילת 'עדת ישורון' בפרנקפורט בראשות הירש הייתה מסוגרת יחסית. קהילתו של הירש בחרה ב'פרישה' מרצון, לעומת קהילתו של הילדסהיימר שעשתה זאת כמעט מאונס (עמ' 45).

צור מתאר בפירוט את הארגונים הקהילתיים ואת ארגוני הרבנים בגרמניה: האיגוד הכללי של רבני גרמניה (Rabbiner Verband in Deutschland), ארגון'ת (אגודת הרבנים נאמני התורה והמסורת; Vereinigung Traditionell Gesetzestreuender Rabbiner in Deutschland), הרבנות בצפון גרמניה ובדרומה, והמעמד הכלכלי של ראשי הציבור האורתודוקסי (עמ' 54). הוא אף בוחן את היחסים הדינמיים בין כל הגופים הללו. לאחר מכן הוא סוקר בהרחבה את הלבטים בתוך האורתודוקסיה הגרמנית בכל הקשור לשיתוף פעולה עם הליברלים בעניינים יהודיים כלליים. העמדות השונות בתוך

האורתודוקסיה ביחס לשיתוף פעולה עם איגוד הרבנים הכללי, עם מסדר בני ברית ועם 'חברת העזרה' עתיד לעלות בשנית בדיון על ההתארגנות של 'המזרחי' ושל אגודת ישראל שנים מספר לאחר מכן (עמ' 72-75, 80-84).

כאשר עלתה הצעה להקים ארגון כולל ליהודי גרמניה, התאחדו האורתודוקסים ויצאו נגד היוזמה, מחשש שארגון חזק, הנתון לשליטת המדינה, עלול להתערב בנושאי דת ופולחן בניגוד לדעתם (עמ' 93). המאמץ לארגן את כלל האורתודוקסיה בגרמניה לארגון אחד, שלא צלח בשנים 1896-1897, קרם עור וגידים בשנת 1907. כמדומה שהצלחתו של האיחוד נבעה מן האיום על האורתודוקסיה מפני ההתארגנות כוללת של יהודי גרמניה, שבה הם היו עלולים למצוא עצמם כמיעוט (עמ' 119-121). דיונו של צור בגילויי הדעת של 'רבני המחאה' (Protestrabbiner) מוכיח עד כמה חשובה ידיעת ההקשר ההיסטורי הכללי, השופך אור, במקרה זה, על נסיבות חיבורו של גילויי הדעת, על פרסומו ועל ההשפעה שהייתה לו על בני הזמן (עמ' 122-148). עד כה לא שמו לב החוקרים שעסקו בגילויי הדעת כי תחומים עליו הן רבנים ליברלים הן רבנים אורתודוקסים, בעקבות דיון ומשא ומתן קפדני שהתקיימו ביניהם סביב ניסוח גילויי הדעת. שני הצדדים כאחד, הרפורמי והאורתודוקסי, טענו כלפי הציונות ששאפותיה להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל סותרות את האמונה המשיחית, אם כי כל אחד מהם פירש את המשיחיות היהודית באופן שונה.

צור דן גם בהתנגדות האורתודוקסית לציונות, ומצביע על קווי דמיון בין העמדה האורתודוקסית לזו של החוגים הליברליים. שתי הקבוצות טענו כי התכניות הציוניות אינן ראליות (עמ' 158, 166-169), שתיהן חששו מפני תגובת הכנסייה הנוצרית, ושתיהן גם חששו כי הציונות משתפת פעולה עם המיסיון הנוצרי (עמ' 162-163) ואולי אף עם חוגים אנטישמיים (עמ' 163-166). זאת ועוד, צור הצביע על החששות העמוקים של הרבנים האורתודוקסים מפני אבדן הישגי האמנציפציה (עמ' 189). בדומה לרבנים הרפורמים, גם הרבנים האורתודוקסים היו מעורים בתרבות הגרמנית ונאמנים למדינה הגרמנית (עמ' 189). הם גם חששו למשרתם הציבורית, שהועמדה בסכנה כאשר הזדהו עם ארגונים שנויים במחלוקת (עמ' 190-191). לדעת צור, הייתה זיקה בין שיתוף הפעולה עם יהודים שאינם שומרי מצוות לבין התמיכה בציונות. המנהיגים האורתודוקסים שדגלו בניתוק מוחלט התנגדו גם לציונות, ולעומתם אלה שצידדו בשיתוף פעולה בעניינים יהודיים ציבוריים היו גם בין התומכים בתנועת 'המזרחי' (עמ' 154). למרות זאת, מראה צור שתכנים בולטים בקהילות הפורשות הצטרפו ל'מזרחי', ללמדך כי התאמה בין תמיכה בארגונים כללי-יהודיים לבין תמיכה בציונות מורכבת יותר מכפי שנראה במבט ראשון (עמ' 186-187). גם בין האורתודוקסים האנטי ציוניים היו כאלה שהעלו את הרעיון שהציונות והאורתודוקסיה יכולות לשותף פעולה במלחמה בתנועת הרפורמה (עמ' 171-172).

צור עוקב גם אחרי יהודים אורתודוקסים בגרמניה שתמכו בפעילות הציונית. ראש לכול הוא מתאר שני אישים שהיו פעילים באגודת 'עזרא' והרצל קיווה לקבל את תמיכתם – וילי במבוס והירש הילדסהיימר. הללו אכזבו את הרצל קשות כשלא באו לשאת דברים בקונגרס הציוני הראשון, למרות הבטחות קודמות. צור תולה את הססנותם בסיבות מעשיות, כגון החשש לעתיד ההתיישבות בארץ. אינני בטוח שאכן זו הסיבה, שכן סביר יותר להניח כי הסתייגו מן השאיפות הפוליטיות של הרצל, כמו רוב האורתודוקסים בגרמניה (עמ' 174). צור מוצא בין ציוני גרמניה גם יהודים אשר המירו את אורח חייהם ההלכתי בדרך הציונית. אישים אלה גרמו לאורתודוקסים לחשוש עוד יותר מן ההשפעה השלילית של התנועה הציונית (עמ' 180-181).

לעומת זאת, צור מונה אחד לאחד את האורתודוקסים שהצטרפו לתנועה הציונית – רבים מהם מחוגי המקצועות החופשיים – בשל חששם מאבדן הזהות הקיבוצית היהודית ומהצמצמות החיים היהודיים לחיי קהילה בלבד (עמ' 181–194). בין אלה הוא מונה אישים בולטים כצייר הרמן שטרוק, האחים אליעזר ואהרון ברט מברלין שהיו חברים ב'עדת ישראל' הפורשת, והרופא ד"ר י' פויכטוונגר מ'עדת ישורון' בפרנקפורט. אכן, אף שהיה צפוי שהמצטרפים לציונות מקרב האורתודוקסיה בגרמניה יבואו מקרב חברי הקהילה המאוחדת, הרי למעשה הצטרפו אליה גם חברים מן הקהילות הפורשות. הדבר מוכיח שבתהליך הזה פעלו גורמים מורכבים כמו נונקונפורמיזם, מסורת משפחתית והבדלים מקומיים (עמ' 186).

ענין אחר המושך את תשומת לבו של צור הוא 'המזרח' בגרמניה. העיונות הגוברת והולכת של האורתודוקסיה האנטי ציונית – בעיקר זו ה'פורשת' – כלפי 'המזרח' באה לידי ביטוי בחריפות הפולמוס. על רקע זה נוצר הקשר בין האורתודוקסיה הלא ציונית בגרמניה להנהגה החרדית במזרח אירופה, קשר שהלך והתחזק עד להקמת אגודת ישראל (עמ' 216, 220, 224–228). 'המזרח' בגרמניה נאבק קשות עם הארגונים האורתודוקסיים הממוסדים, גופים שטרם עמדו בדרכו של 'המזרח' במזרח אירופה. על כן פנו חברי 'המזרח' בגרמניה לעזרת חבריהם במזרח אירופה כדי לסייע להם לעמוד בפני זעמם של האורתודוקסים הגרמנים (עמ' 224–232). כך מצא עצמו 'המזרח' בגרמניה מתגונן מכל צדדיו: מן הציונות הכללית שגילתה עוינות כלפי התארגנותו הנפרדת (עמ' 221–224), מן האורתודוקסיה הלא ציונית במזרח אירופה ובמערבה, ומציונים דתיים שלא הצטרפו לשורותיו מחשש שהוא גורם מפלג בתנועה הציונית (עמ' 223–224).

תנועת 'המזרח' בגרמניה הייתה ביסודה תנועה קטנה למדי, אך תפסה מקום בולט בהנהגת 'המזרח' העולמי לאחר שהוחלט בוועידת 'המזרח' בפרשבורג (1904) להעביר את הנהגת התנועה אל גרמניה. חברי 'המזרח' בגרמניה נחלקו בין שתי גישות בסיסיות. האחת סברה ש'המזרח' מייצג את הציונות בקרב האורתודוקסיה, והאחרת ראתה אותו כמי שמייצג את האורתודוקסיה בתוך התנועה הציונית (עמ' 234–235). סיפורם של חברי 'המזרח' בגרמניה היה דרמטי במיוחד על רקע הרמה האישית שלהם כאינטלקטואלים ובעלי מקצועות חופשיים, בשל דרך החשיבה המערבית הביקורתית שעליה התחנכו, לאור המציאות החברתית והפוליטית המורכבת שבה פעלו, ובגלל ההבדלים ביניהם לבין עצמם גם בשאלות אידאולוגיות מהותיות וגם בעניינים פוליטיים פנים יהודיים. על רקע מציאות מורכבת זו ניתן להסביר את המעבר הקיצוני ממאבק נגד ה'פרישה' מכלל יהודי גרמניה ומן העולם היהודי כולו לעמדה 'פורשת' ומתבדלת שהתארגנה בתנועת 'אגודת ישראל' (עמ' 238). המאבקים מבית ומחוץ חרצו את גורלו של 'המזרח' בגרמניה להישאר ארגון קטן, חסר השפעה של ממש על חיי הציבור היהודי בגרמניה (עמ' 246).

הרחבת האינטרסים של האורתודוקסים הלא-ציונים בארץ ישראל, בעיקר בתחומי החינוך והכלכלה, גררה את ההתאגדות החופשית של האורתודוקסיה הגרמנית לפעילות דומה לזו הציונית. וכך נוצרה כעין תחרות סמויה בנוגע להשפעה על הנעשה בארץ. פעילות זו, שהחלה כבר בשנת 1908 בניסיונות לקחת חלק בהתיישבות בארץ, יצרה יחסים מורכבים בין הציונים לאורתודוקסים הלא ציונים, ובין האורתודוקסים הלא ציונים לבין עצמם, שכן האורתודוקסים היו חייבים להגדיר את הגבולות בינם לבין עצמם ובינם לבין הציונים (עמ' 257).

צור מתאר גם את הקמתה של תנועת אגודת ישראל, תוך שהוא בוחן את הרקע ההיסטורי להקמת התנועה האנטי ציונית הזאת: הפעילות התרבותית החילונית שהתנהלה בארץ בהשראת ההסתדרות הציונית והגשת הפרוגרמה התרבותית של נחום סוקולוב לקונגרס הציוני העשירי (1911). 'המזרחי' סבר שיזמות אלה נוגדות את השקפתו היסודית, ואי יכולתו למנוע מהלכים אלה הביאה אותו לידי משבר קשה, שהסתיים בפרישה מן ההסתדרות הציונית ובהקמת אגודת ישראל (עמ' 261–277). טרם הקמת האגודה התפלג 'המזרחי' בגרמניה בין המיעוט, שתמך בפרישה מן ההסתדרות הציונית בעקבות קבלת הפרוגרמה התרבותית, לבין אלה שהמשיכו להאמין בשותפות בין 'המזרחי' לציונים האחרים (עמ' 274). לאחר הפילוג עבר מרכז 'המזרחי' מפרנקפורט להמבורג.

הפרק המסיים את הספר דן ביחסים שהתפתחו בין 'המזרחי' לאגודת ישראל בשנים 1911–1914. הפלג שפרש מן 'המזרחי' מצא את דרכו לאגודת ישראל. ניסיונם של אנשים אחדים בתנועת 'המזרחי' לגשר בינם לבין ההסתדרות הציונית לא צלח (עמ' 292). גם הרעיון שהעלו אישים מאגודת ישראל לקחת בידם את הפעילות בארץ ישראל לא התממש (עמ' 284, 293).

למרות הפילוג בתוך האורתודוקסיה הגרמנית בין התומכים בהסתדרות הציונית לבין המתנגדים לה, אפשר להצביע על הרבה קווים משותפים ביניהם. בשתי התנועות האורתודוקסיות בלטו הוגים מעמיקים. ההשכלה המערבית של אישים אלה הביאה אותם לנסח את מחשבתם באופן בהיר ועקרוני, וחשיבתם האנליטית הביקורתית לא אפשרה להם לטשטש את ההבדלים העקרוניים ביניהם. יתרה מזו, לזכותם של הוגים אלה אפשר לזקוף את חיבורם של ספרי הגות ופרשנות מן המקוריים ביותר בזמנם. הן התומכים בציונות הן הדוחים אותה נטלו חלק בעיצובה של יהדות מודרנית שומרת מצוות. הזרם האנטי ציוני בנה קהילות ומערכות חינוך מרשימות, ואילו הזרם הציוני הקים תנועות נוער, הכשרות ואת הקיבוץ הדתי. מקומה של ארץ ישראל במארג הרעיוני של שני הזרמים הוליד את תנועת הפשרה בין שתי הגישות האורתודוקסיות – תנועת פועלי אגודת ישראל שדגלה בהתיישבות בארץ. מספרם הנמוך של האורתודוקסים בגרמניה, גם בהשוואה ליהודי גרמניה בכללם, אינה מפחיתה מסגוליותם וממקוריותם בחברה היהודית של העת החדשה.

המחבר ראוי לשבח על כתיבת חיבור היסטוריוגרפי במיטבו, חיבור הכתוב בלשון קולחת ורהוטה ומתוך שיקול דעת ואיזון בהסקת המסקנות. כמו כן יש לשבח את הוצאת בראיילן על העיצוב היפה של הספר.

יוסף שלמון